

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК САМООБСЛУГОВУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ

FEATURES OF THE FORMATION OF SELF-SERVICE SKILLS IN YOUNGER SCHOOLCHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Стаття присвячена актуальній проблемі корекційної психопедагогіки, зокрема, формуванню навичок самообслуговування у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. У статті зроблено короткий теоретичний аналіз літературних джерел з проблеми дослідження. Визначено стан сформованості навичок самообслуговування молодших школярів з інтелектуальними порушеннями за допомогою таких методів, як спостереження за дітьми; анкетування батьків щодо поведінки дітей вдома та виконання ними навичок самообслуговування; бесіда з вихователями про володіння дітьми навичками самообслуговування; бесіда з дітьми. Розроблено методику діагностики навичок самообслуговування у дітей з інтелектуальними порушеннями, що включала завдання, спрямовані на визначення рівня сформованості елементарних знань про предмети, необхідні для формування навичок самообслуговування, та на визначення рівня володіння способами дії і навичками, реалізацію їхнього досвіду в різних умовах самообслуговуючої діяльності. Результати спостереження за дітьми свідчать, що більшість з них не достатньо володіють навичками самообслуговування та є залежними від дорослих, не вміють виконувати дії самостійно, цілеспрямовано й послідовно. Результати анкетування батьків показали, що переважна більшість респондентів вважають, що дитину ще рано залучати до самостійної господарсько-побутової праці, необхідно дітям допомагати та опікувати їх. Аналіз результатів опитування педагогів засвідчив, що навички самообслуговування оцінюються як недостатньо сформовані, підкреслюється залежність від дорослого. Бесіда з дітьми показала, що вони часто не знають основних засобів виконання дій, у них порушена послідовність їх виконання та усвідомлюваність їх значення. Результати дослідження свідчать, що у більшості першокласників сформованість елементарних знань про предмети, які є необхідними для формування навичок самообслуговування, знаходиться на низькому рівні, у третини дітей – на середньому, у жодної дитини обізнаність не сформована на високому рівні. Для дітей є характерним переважно низький рівень сформованості навичок самообслуговування; відсутність самостійності, цілеспрямованості й послідовності навіть у простих самообслуговуючих діях; виразна

схильність до опіки, емоційної взаємодії з дорослими.

Ключові слова: навички, самообслуговування, діти з інтелектуальними порушеннями, вчителі, батьки.

The article is devoted to the actual problem of correctional psychopedagogy, in particular, the formation of self-care skills in younger schoolchildren with intellectual disabilities. The article contains a brief theoretical analysis of literary sources on the research problem. The state of formation of self-care skills of younger schoolchildren with intellectual disabilities was determined using such methods as observing children; parent questionnaires regarding children's behavior at home and their performance of self-care skills; a conversation with educators about children's self-care skills; conversation with children. A methodology for diagnosing self-care skills in children with intellectual disabilities was developed, which included tasks aimed at determining the level of formation of elementary knowledge about subjects necessary for the formation of self-care skills, and at determining the level of mastery of methods of action and skills, implementation of their experience in various conditions of self-care activities. The results of observation of children show that most of them do not have sufficient self-care skills and are dependent on adults, unable to perform actions independently, purposefully and consistently. The results of the parents' survey showed that the vast majority of respondents believe that it is too early to involve the child in independent economic and household work, it is necessary to help children and take care of them. Analysis of the results of the teachers' survey showed that self-care skills are assessed as insufficiently developed, and dependence on an adult is emphasized. A conversation with children showed that they often do not know the basic means of performing actions, they have a disturbed sequence of their performance and awareness of their meaning. The results of the study show that most first-graders have a low level of elementary knowledge about subjects that are necessary for the formation of self-care skills, a third of children have an average level of knowledge, and no child has a high level of knowledge. Children are characterized by a mostly low level of formation of self-care skills; lack of independence, purposefulness and consistency even in simple self-serving actions; a pronounced tendency to care, emotional interaction with adults.

Key words: skills, self-care, children with intellectual disabilities, teachers, parents.

УДК 376-056.313
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/48.1.23>

Бугера Ю.Ю.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Чопік О.В.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Савчишина В.В.,

студентка магістратури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Одним із найактуальніших питань сучасної спеціальної освіти є підвищення ефективності навчально-виховного процесу дітей з інтелектуальними порушеннями з метою їхньої успішної соціалізації.

Формування навичок самообслуговування посідає одне з центральних місць у навчально-виховному процесі спеціальної школи. Цей напрямок

навчання, який є ефективним засобом корекції порушень інтелектуального і фізичного розвитку учнів, має перед собою і самостійне завдання: виробити в дітей з інтелектуальними порушеннями уміння й навички, необхідні для їх підготовки до громадсько-корисної праці і самостійного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У корекційній психопедагогіці самообслуговування розглядається як одне із важливих завдань

виховання і навчання дітей з порушеннями розумового розвитку, оскільки опанування життєво-необхідних умінь та навичок сприяє формуванню самостійності та успішній соціальній адаптації дитини (О. Гаврилушкіна, О. Гаврилов, Г. Мерсіянова, Н. Соколова, О. Стребелева, К. Турчинська, О. Хохліна, О. Чеботарьова, В. Шинкаренко та інші). Вивченням проблеми формування навичок самообслуговування у дітей інтелектуальними порушеннями займалися В. Бондар, Л. Виготський, Л. Дробот, Г. Дульнев, І. Єременко, А. Ковальов, С. Миронова, С. Рубінштейн, О. Форнальчук та інші. Вчені переконані, що формування навичок самообслуговування має органічно влітатись у виховну роботу з учнями, проникати у всі сфери їх життя, адже закріплення набутих навичок відбувається під час повсякденних справ.

С. Миронова зазначає, що діти з порушеннями інтелектуального розвитку не вміють самостійно себе обслуговувати, вони є безпорадними при виконанні навіть простих трудових доручень, не зацікавлені ні процесом роботи, ні її результатом, не співвідносять свою діяльність із висунутою метою. Якщо у п'яти-шести-річних дошкільників із типовим розвитком навички самообслуговування, набуті раніше, з віком удосконалюються, то діти з порушеннями розумового розвитку навіть після серії спеціально організованих занять потребують допомоги дорослих [4].

М. Матвєєва, В. Синьов, О. Хохліна вважають, що однією з причин недорозвитку дітей з порушеннями розумового розвитку є труднощі оволодіння ними способами засвоєння суспільного досвіду, до якого відноситься і самообслуговуюча діяльність. Вчені зауважують, що діти з порушеннями інтелекту самостійно не опановують і елементарне наслідування, і дії за зразком, і дії за словесною інструкцією [5].

О. Мамічева зазначає, що за умов спеціальної організації самообслуговуючої діяльності створюються можливості для формування в учнів молодших класів спеціальної школи окремих навичок дотримання особистої гігієни [3].

Слід зазначити, що самостійна побутова діяльність має досить виражений регламентований і формалізований характер, здійснення її вимагає значної самостійності, вміння орієнтуватись не тільки в знайомій ситуації, але й швидко пристосовуватись до нових обставин – застосовувати раніше набутий життєвий досвід, переносючи його у нові умови. Виховання в учнів з порушеннями інтелектуального розвитку готовності до побутової діяльності вимагає спеціальної організації навчально-виховного процесу. Формування основних структурних компонентів готовності школярів до зазначеної діяльності забезпечується психолого-педагогічними умовами єдиної системи багатofакторного впливу на них у процесі занять

із соціально-побутового орієнтування та позакласних заходів [1; 2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема підготовки дітей з інтелектуальними порушеннями до самостійного життя не втрачає своєї актуальності і потребує подальшого детального вивчення.

Мета статті. Метою нашого дослідження було визначення стану сформованості навичок самообслуговування молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Виклад основного матеріалу. «Програма з корекційно-розвиткової роботи «Соціально-побутове орієнтування» для 1-4 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з інтелектуальними порушеннями» [6] передбачає досягнення кожною дитиною максимально можливого для неї рівня соціально-побутової компетентності. Для успішної реалізації програми необхідно вирішити наступні основні завдання з формування в учнів: особистої гігієни, елементарної доступної організації харчування, доступних навичок догляду за житлом, навички догляду за одягом, взуттям та іншими предметами побуту; умінь спілкування; уявлень і знань про правила культури поведінки і взаємин з різними людьми, накопичення відповідного досвіду; емоційно-позитивного ставлення до оточуючих. Ці завдання дозволяють визначити основні розділи програми соціально-побутової підготовки учнів:

1. Помешкання, школа, домівка.
2. Основи загальної гігієни.
3. Одяг та взуття.
4. Гігієна харчування.
5. Соціальна орієнтація.

У своєму дослідженні ми орієнтувалися на вищезазначені розділи програми з метою відповідності досліджуваних нами показників тим, які зазначені у ній та повинні бути сформовані у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку.

Для діагностики навичок самообслуговування ми використовували наступні методи: спостереження за дітьми; анкетування батьків щодо поведінки дітей вдома та виконання ними навичок самообслуговування; бесіда з вихователями про володіння дітьми навичками самообслуговування; бесіда з дітьми. Також ми розробили методику діагностики навичок самообслуговування у дітей з інтелектуальними порушеннями, що включала завдання, спрямовані на визначення рівня сформованості елементарних знань про предмети, необхідні для формування навичок самообслуговування, та на визначення рівня володіння способами дій і навичками, реалізацію їхнього досвіду в різних умовах самообслуговуючої діяльності.

Дослідженням було охоплено 15 дітей молодшого шкільного віку з порушеннями розумового

розвитку легкого ступеня, зокрема 7 учнів 1 класу і 8 учнів 2 класу спеціальної школи.

Дослідження проводилось у **два етапи**.

Перший етап дослідження передбачав визначення рівня сформованості у дітей елементарних знань про предмети, необхідні для формування навичок самообслуговування за наступними темами: «Помешкання, школа, домівка», «Посуд», «Меблі», «Одяг», «Взуття», «Продукти харчування», а саме: розрізнення частин тіла (руки, ноги, голова, тулуб); розрізнення предметів посуду (тарілки, чашки, ложки); розрізнення предметів меблів (стіл, стілець, ліжко); розрізнення предметів одягу (футболки, штани, куртка та ін.); розрізнення предметів взуття (черевики, кросівки, капці та ін.); розрізнення продуктів харчування (наприклад: каша, котлета, салат).

Другий етап дослідження передбачав визначення рівня сформованості навичок самообслуговування шляхом спостереження за виконанням завдань за блоками, які відповідають розділам програми з соціально-побутового орієнтування.

Показниками якості діяльності з самообслуговування учнів слугували: планування ходу виконання завдання, обґрунтування необхідності його виконання в заданій послідовності, наявність у роботі контрольних дій і оцінки кінцевого результату. У процесі всього дослідження проводилось виявлення знань учнів щодо дій самообслуговування, які визначались заздалегідь. Учні повинні були знати основні засоби виконання дій, послідовність, усвідомлювати їх значення.

Методикою було передбачено надання різного обсягу допомоги на всіх етапах виконання завдань, які проходили в ігровій формі. Результати виконання кожного із завдань було оцінено відповідними балами.

Особлива увага у процесі дослідження приділялася якісному аналізу стану сформованості навичок самообслуговування молодших школярів.

Для кількісного та якісного аналізу отриманих відомостей було визначено критерії оцінювання: правильність виконання; повнота та самостійність виконання завдання; дотримання послідовності виконання; характер використаної педагогічної допомоги та її вплив на результат виконання завдання.

Розроблені критерії результатів якості виконання навичок оцінювалися в балах:

– 0 балів – дитина самостійно не виконує дію, всі дії виконуються дорослим;

– 1 бал – дитина виконує дію лише за допомогою дорослого, тобто дія супроводжується покроковою інструкцією;

– 2 бали – навичка у дитини сформована, але використовується нею залежно від ситуації, тобто дитині потрібні постійні вказівки, де і як використовувати ту чи іншу навичку;

– 3 бали – навичка сформована, має місце самостійне виконання навички без нагадування в будь-якій ситуації.

Підрахування балів здійснювалося таким чином:

1. Від 58 до 87 балів – **високий рівень** сформованості навичок самообслуговування. Навички самообслуговування повністю сформовані. Діти самостійно можуть виконувати всі операції за тематичними блоками.

2. Від 29 до 57 балів – **середній рівень** сформованості навичок самообслуговування. Навички самообслуговування знаходяться на стадії формування, при цьому діти потребують постійної допомоги дорослого. Діти співпрацюють з дорослими, виконують усі підказки, частково розуміють та дотримуються інструкцій.

3. Від 0 до 29 балів – **низький рівень** сформованості навичок самообслуговування. Навички самообслуговування не сформовані, діти не співпрацюють з дорослими, не розуміють цілі виконання завдання, можуть вести себе неадекватно по відношенню до нього. Усі діти даної групи повністю залежать від сторонньої допомоги, самостійно ніяких дій виконати не в змозі.

За результатами спостереження за дітьми з інтелектуальними порушеннями, яке проводилося під час перерв між уроками, під час обіду, під час одягання на прогулянку, виявилось, що більшість з них не достатньо володіють навичками самообслуговування та є залежними від дорослих, не вміють виконувати дії самостійно, цілеспрямовано й послідовно. Зокрема, самостійно не одягаються, а чекають, поки їх одягнуть, чи хоча б допоможуть, ліжко не застеляють без вказівки, їдять самостійно, але посуд після себе не прибирають, часто не вміють застіпати гудзики та блискавку тощо.

Результати анкетування батьків показали, що переважна більшість респондентів (70%) вважають, що дитину ще рано залучати до самостійної господарсько-побутової праці, необхідно дітям допомагати та опікати їх. Часто батьки завищують можливості своїх дітей і вважають, що діти володіють майже всіма основними навичками самообслуговування і практично застосовують їх. Проте спостереження за діяльністю та бесіда з вихователями свідчать, що їх слова не відповідають дійсності. Деякі батьки дуже вимогливо ставляться до дітей, проявляють нетерплячість, не враховуючи наявні у дитини особливості психофізичного розвитку.

Аналіз результатів опитування педагогів засвідчив, що навички самообслуговування оцінюються як недостатньо сформовані, підкреслюється залежність від дорослого. Педагоги вказували, що причинами несформованості навичок самообслуговування у дітей з інтелектуальними порушеннями є неналежні умови виховання та неадекватна оцінка батьками діяльності та можливостей дітей.

За результатами проведеної бесіди з дітьми, ми виявили, що вони часто не знають основних засобів виконання дій, у них порушена послідовність їх виконання та усвідомлюваність їх значення. Зокрема, відповіді дітей на запитання запропонованої бесіди були недостатньо розгорнутими, 24% учнів першого класу та 22% учнів другого класу відмовлялись відповідати або говорили «Не знаю»; 66% дітей 1-го класу та 68% – 2-го класу потребували стимулювання у вигляді навідних запитань, підказок, пред'явлення малюнків.

Результати дослідження за розробленою нами методикою свідчать, що у більшості першокласників сформованість елементарних знань про предмети, які є необхідними для формування навичок самообслуговування, знаходиться на низькому рівні (71%), у 29% дітей – на середньому, у жодної дитини обізнаність не сформована на високому рівні.

Результати першого етапу дослідження з учнями 1-2 класів представлені на рис. 1.1.

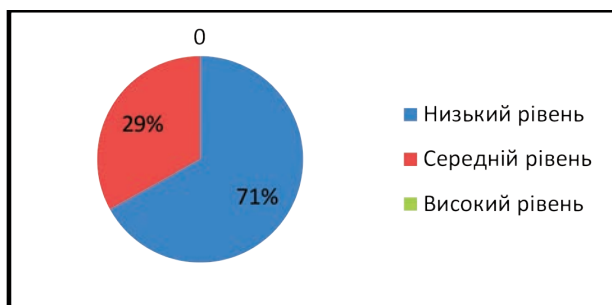


Рис. 1. Рівні сформованості елементарних знань про предмети, які є необхідними для формування навичок самообслуговування, в учнів 1-го і 2-го класів

Результати другого етапу дослідження дозволили виявити особливості самообслуговуючої діяльності молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Для них є характерним переважно низький рівень сформованості навичок самообслуговування; відсутність самостійності, цілеспрямованості й послідовності навіть у простих

самообслуговуючих діях; виразна схильність до опіки, емоційної взаємодії з дорослими. Виявлені особливості свідчать про необхідність урахування у корекційно-виховній роботі не лише специфіки інтелектуального недорозвитку, а й індивідуального підходу до вихованців.

Порівняльний аналіз рівня сформованості навичок самообслуговування в учнів 1 та 2 класів вказує на дещо вищі показники сформованості навичок самообслуговування в учнів 2 класу, що може свідчити про ефективність корекційно-педагогічного впливу.

Зважаючи на результати дослідження, окреслено необхідність цілеспрямованої роботи по формуванню навичок самообслуговування як складової трудової діяльності учнів з інтелектуальними порушеннями, що сприятиме їхній соціалізації та особистісному розвитку.

Теоретичний та практичний аналіз проблеми дослідження дозволили нам виділити умови формування навичок самообслуговування у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями на уроках соціально-побутового орієнтування:

- співробітництво дитини з порушеннями розумово розвитку із педагогом, спрямоване на формування позитивної мотивації та самостійності учнів;
- добір спеціальних методів корекційного навчання, поєднання їх з інноваційними освітніми технологіями;
- індивідуальний підхід у формуванні навичок самообслуговування;
- організація збагаченого предметно-розвивального середовища;
- надання допомоги з боку дорослого.

Висновки. Вивчення стану проблеми у практиці роботи спеціальної школи дозволяє зробити висновок, що всі завдання роботи по формуванню навичок самообслуговування розв'язуються ефективніше у спеціально організованому педагогічному просторі за умови дотримання певних умов. Це дозволить учням якомога якісніше засвоїти



Рис. 2. Рівні сформованості навичок самообслуговування

соціокультурний досвід загалом і навички самообслуговування, зокрема.

Перспективними напрямками дослідження цієї теми є розробка методичного забезпечення для формування навичок самообслуговування у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Галецька Ю. В. Проблема формування соціально-побутових навичок у загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2011. Вип. 2. С. 42–50.
2. Дробот Л.С. Формування санітарно-гігієнічної культури в учнів допоміжної школи-інтернату : дис. ... канд. пед. наук. К., 2006. 156 с.
3. Мамічева О.В. Психологічні особливості формування навичок самообслуговування в учнів молодших класів допоміжної школи: автореферат дис. ... канд. псих. наук. К., 2000. 18 с.
4. Миронова С.П., Формальчук О. С. Формування самообслуговуючої діяльності у дітей-сиріт з вадами інтелекту : монографія Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. 156 с.
5. Синьов В.М., Матвеєва М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталої дитини: підручник. К. : Знання, 2008. 359 с.
6. Ярмола Н.А. Програма з корекційно-розвиткової роботи «Соціально-побутове орієнтування» для 1-4 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з інтелектуальними порушеннями. К.: 2018. 17 с.